

Taal en vaktaal in het leger

door F. H. A. KOTHE,

Dirigerend Officier van Gezondheid der 1e klasse

Er is een goed-Nederlandse zegswijze, luidende: „Als het kind maar een naam heeft.” Indien wij ons niet vergissen, is de betekenis hiervan de volgende: Als men in de loop van een gesprek of uiteenzetting een of ander persoon, ding of begrip wil aangeven zonder er de passende naam of aanduiding voor bij de hand te hebben (hetgeen vooral voorkomt bij nieuwigheden), zou het er niet veel toe doen, welke naam of welk woord men bezigt, mits de hoorder of lezer uit de loop van het gesprek of geschrift maar ongeveer begrijpt, wat men bedoelt. Als het zo uitkomt, zou men maar op goed geluk de een of andere aanduiding bij de kop mogen pakken. Desnoods ook zou men het een of andere woord, juist of half-juist, uit een net in de mode zijnde vreemde taal mogen nemen, ook al wordt deze niet beheerst of al is het woord nog zo dwaas! Het doet er immers niets toe, zo zegt men. „Als het kind maar een naam heeft”.

Hoeveel diepere wijsheid er ook vaak aan oude zegswijzen ten grondslag moge liggen, voor de zo juist genoemde is dit bij uitzondering nu eens niet het geval. Komt het er werkelijk niet zo veel op aan, hoe een kind heet? Waarom wordt er dan meestal zó veel waarde aan het vernemen van een kind gehecht, dat niet zelden de botsing tussen tyrannie van de grootvader, bedilzucht van de grootmoeder, koppige vader trots en stille moedertranen over het hoofd van de boreling heen leiden tot het kleine familiedrama der naamgeving? Elke lezer moge voor zich zelf uitmaken, hoeveel waarde hij aan zijn naam hecht als iets heel persoonlijks, iets heel eigens. Het feit, dat bij primitieve zowel als bij beschaafde volken uit alle cultuurkringen over de gehele wereld en door de gehele geschiedenis de naam van een mens zo dikwijls magisch geladen is, hetzij sacraal, hetzij taboe, moet ons er wel van overtuigen, dat hierbij psychische gegevens in het spel zijn, die men niet maar mag bagateliseren met een lichtvaardig-geplaatste doodoener. En zo is het niet alleen met eigennamen, maar ook met vele andere aanduidingen. Zijn er geen woorden, die men óf alleen met huivering óf in het geheel niet durft uit te spreken? Wordt ons niet van kind af ten opzichte van de meest uiteenlopende begrippen geleerd,

dat zij wel met bepaalde woorden mogen worden aangeduid, doch dat synoniemen hiervan onfatsoenlijk zijn?

Flauwe grapjes zonder diepte daargelaten (bijv. Kaatje-Kitty; zweten-transpireren; koffietafel-lunch; doeltreffendheid efficiency; kreunster-lady crooner), blijkt hieruit wel, dat tegen bovenaangehaalde zegswijze toch enige bedenkingen zijn aan te voeren. Het zij dan ook maar meteen vierkant gesteld: wij menen, dat het er wel degelijk, hoe dan ook, op aan komt „welke naam het kind heeft”.

Vrijwel het gehele verkeer tussen de mensen voltrekt zich met behulp van het gesproken of geschreven woord als voertuig voor het overdragen van begrippen, voorstellingen en gevoelens. Gebaren en mimiek spelen hierbij zelden een zelfstandige (verkeersagent, toneelspeler), meestal een begeleidende doch ondergeschikte rol, zelfs bij mensen, die zoveel temperament hebben, dat men de neiging voelt opkomen om van hen te zeggen, dat zij met handen en voeten praten. Hetzelfde geldt voor de pasographieën (vlaggesenen, verkeersborden, notenschrift), de muziek, de beeldende kunsten, enz.

Voor het vormen en op orde stellen hunner gedachten en voor het overdragen hiervan op anderen gebruiken de allereerste mensen hun moedertaal, waarvan de woorden niet enkel eigen begrippen uitdrukken, maar ook volgens eigen wetten van zinsbouw en van vormwijzigingen zich met elkander tot zinnen verbinden. Ook van diegenen, die zoals wij Nederlanders behoren tot een volk met een betrekkelijk klein taalgebied¹⁾,

1) Het is niet zo klein, als wij Nederlanders in ongezonde bescheidenheid steeds menen te moeten aannemen. Het Afrikaans omvat een veel kleiner gebied dan het Nederlands. Desondanks legt men er zich in Zuid-Afrika wél met algemene inspanning op toe om het eigen Afrikaans met zijn van het Nederlands afwijkende schrijfwijze en idioom tot een zuivere en welonderhouden taal te maken. Wij Nederlanders staan dadelijk met een schamper lachje klaar als wij het woord „lugwaardin” tegenkomen. Waarom? En waarom is het woord „stewardess” niet veel dwazer, als wij bijv. hofmeesteres zouden kunnen zeggen? Verzorgt U Uw tuin met

maakt slechts een klein gedeelte gebruik van vreemde talen. Zelfs bij deze blijkt, dat de van de wieg tot het graf met vreemde talen gevulde tijd in totaal slechts een fractie is van de tijd, waarin zij met behulp van hun moedertaal denken, spreken en schrijven. Belangrijker nog: het is langs de banen der moedertaal, dat vrijwel ieder mens zich ontwikkelt en vormt van wiegekind tot volwassene. Vandaar trouwens het woord: moedertaal. Het is dus wel duidelijk, dat dit werktuig dan ook met zorg moet worden behandeld en dat slordigheid hiermede veel dieper doorwerkt dan men op het eerste gezicht misschien zou menen. Diep in het geestesleven van de enkele mens, diep in de geest van een gehele taalgemeenschap, van een geheel volk.

Men hecht bij ons te lande een grote waarde aan de kennis der „drie moderne talen”. Gedeeltelijk is dit gebaseerd op duidelijke praktische behoeften (zij het ook, dat er een verschuiving tot stand is gekomen in de mening, welke drie dit zouden moeten zijn). Voor een ander gedeelte berust dit echter ook op een niet-reëel gevoel van ontoereikendheid, van zelfkleining als „kleine man uit een klein landje”. Ten slotte berust het op het evenmin reële intellectualisme en cultuuroptimisme der 19e eeuw met de naar het overdrevene opgeschroefde en in zijn eenzijdigheid bepaald onware slagzin „Kennis is macht”. Ons middelbare onderwijs besteedt veel tijd aan vreemde talen en dus naar verhouding weinig aan het Nederlands. De onvoldoend-aangekweekte en onderhouden taalzorg voor het Nederlands en de overwaardering der vreemde talen staan als wederkerige oorzaak en gevolg met elkander in wisselwerking. Uit de eerste vloeit een wijdverspreid tekort aan taalbeheersing van het Nederlands voort; de laatste geeft over de gehele linie slechts een matig rendement. Zo draagt het eind de lasten van dit verstoorde evenwicht, want wat niet uit de lengte kan moet uit de breedte komen.

Uit de groep van het totaal der aan middelbare scholen opgeleiden (deze groep vormt slechts een klein gedeelte van ons volk) zijn er slechts betrekkelijk weinig mensen, die een gedegen kennis der vreemde talen werkelijk nodig hebben. De meesten hunner, die op de middelbare school zoveel zweet en tranen aan

geharkte paden en gekweekte planten, of laat U het onkruid van buitenaf binnendringen en Uw eigen plekje grond tot een rimboe overwoekeren?

de studie der zg. moderne talen hebben geofferd, krijgen hun leven lang geen andere kans om hun „talenkennis” actief, d.w.z. sprekende te pas te brengen (van schrijven is zelden sprake) dan wanneer een vreemdeling hen bij zeldzaam toeval eens op straat naar de weg vraagt, of wel als zij eens een enkele maal voor een korte vakantie (onder geleide van een reisbureau) naar het buitenland gaan. In beide gevallen plegen deze polyglotten veelal met de mond vol tanden te staan. Een iets ruimer gedeelte der oud-leerlingen van middelbare scholen brengt zijn passieve vertrouwdheid met een der onderwezen talen in practijk door boeken in die taal te lezen (thans vooral de moedertaal Engels). Dat het gelezene veelal het peil van treinlectuur niet te boven gaat belet deze talenwonders allerm minst, om zich te verstouten luide te verkondigen, dat zij de naar hun idee rijke buitenlandse litteratuur verre verkiezen boven de huns bedunkens zo arme en onbetekenende oudere en moderne Nederlandse dicht- en vertelkunst. Ziekelijk uitvloeisel van het zo juist genoemde verstoorde evenwicht in de gezonde verhoudingen! Alles bij elkaar genomen kan men echter wel zeggen, dat het resultaat van alle inspanning ten behoeve van het onderwijs in de moderne talen op de middelbare scholen niet geheel hieraan evenredig is, zowel in omvang als vooral in diepte.

Hiermee in verband gezien is ook het zo geliefde gebruik van vreemde talen voor firma- of handelsnamen, voor winkelopschriften, enz. eigenlijk een slag in de lucht. Tegenover de duizenden of tienduizenden Nederlanders, die deze opschriften dagelijks zien staan veelal slechts luttele buitenlanders. Zelfs een vreemdeling zal nooit een kapperswinkel voor een bank of een nachtgelegenheid houden, als er niet „Coiffeur pour dames et messieurs” of „Hairdresser” op het uithangbord zou staan; nimmer zal hij een modezaak, die niet aangekondigd staat met „Maison Mimi, Robes et Manteaux”, voor een reisbureau, bioscoop of tramhalte houden. Heel eerlijk gezegd heeft het gebruik van vreemde talen op dit gebied iets van boerenbedrog, van koude drukte, die voor degelijk zaken doen volstrekt onnodig en voor een gezond nationaal gevoel schadelijk zijn.

Nu zou dit alles nog tot daaraan toe zijn, al wekt het feit, dat dit onderwijsbeginsel wel wat onrendabel is, reeds een gevoel van bezorgdheid op. Aan dit principe wordt echter vrij wat van de kennis van de moedertaal en de liefde daar-

voor opgeofferd. Tragisch is, dat niet iedereen het tegennatuurlijke, het ziekelijke hiervan lijkt te beseffen. Zwaarder echter dan de bezorgdheid hierover telt een ander gevolg van het zo juist genoemde weinig rendabele beginsel. Het er door verwekte tekort aan verzorging en beheersing der moedertaal leidt — overeenkomstig de chronische ziekten door gebrek aan vitamines, de zg. hypovitaminoses — tot ernstiger gevolgen. Iedereen kan deze waarnemen, als hij ogen en oren de kost geeft aan het armenlijke taalmenu, waarop (de goeden niet te na gesproken) dagbladschrijvers, adverteerders, radiostemmen, filmtextmakers enz. dag aan dag ons volk vergasten. Ook zij, die veel brieven, manuscripten, enz. van zelfs academici onder ogen krijgen, merken hetzelfde op.

Nu zal men zeggen, dat dit toch niet zo erg is, omdat het immers maar uiterlijke vormen betreft. Een ernstige vergissing! Kwade samensprekingen verderven goede zeden (1 Kor 15:33). Woord, begrip, gedachte en gevoel zijn zo onverbrekkelijk aan elkaar gekoppeld, dat een voortdurend en soms opzettelijk gebrek aan zorg voor het woord onvermijdelijk leidt tot schade aan begrip, gedachte en gevoel, dus ook aan de hierop volgende omzetting in daden. Iemand, die slordig spreekt of schrijft, wekt het ernstige vermoeden, dat hij niet helder en ordelijk denkt. Zelfs al zou dit laatste wel zo zijn — het is mogelijk, maar het ligt niet voor de hand, en bovendien is de schijn er tegen — dan nog zou hij gedurig zijn onderworpen aan een schadelijke wringing in de verbinding tussen denkproces en gesproken of geschreven woord. Deze ongunstige werking is bovendien wederkerig.

Doet zich dit bij een gehele taalgemeenschap voor, dan ondervindt deze ook in haar geheel de gevolgen ervan. En wat zou het toch voor nut kunnen hebben, dat een taalgemeenschap, een geheel volk zo liefdeloos omspringt met dit kostelijke bezit: de eigen taal? Een doorbreking ten goede van die ongunstige wisselwerking tussen woord en psychisch proces zal niet kunnen worden bereikt, zolang men de zorg voor de gesproken of geschreven moedertaal blijft verachten²⁾.

2) De taalgebruiker — en natuurlijk vooral hij, die aan anderen iets voorschrijft of onderwijst — staat altijd in een positie van verantwoordelijkheid, aangezien hij het is, die het taalgebruik creëert. Maatschappelijke wetten, waar-

Zal er een redelijke, niet-geforceerde maar gezonde verbetering komen, dan zullen allen, die op enigerlei wijze leiding geven bij taalgebruik en taalvorming, zich van hun taak bewust moeten zijn om een betere taalzorg onder ons volk te helpen verbreiden. En hierbij komt, hoe kan het anders, — schrik niet, o lezer! — onmiddellijk het leger op het tapijt.

Het is vanwege dit laatste, dat wij de moed vonden om, zij het ook enigszins schoorvoetend, met bovenstaande ontboezemingen een gebied te betreden, waarop wij ten dele slechts algemeen-gewillig leek, ten dele ook belangstellend liefhebber zijn. Op de barse vraag der bevoegde heersers op dit terrein, waar wij de euvelen moed vandaan halen om ons hier eigendunkelijk op te wagen, weten wij niet anders te antwoorden, dan dat ons daartoe brengt de bewogenheid met het wel en wee van onze moedertaal en van de bloem der natie, ons in het leger toevertrouwd.

Wat heeft nu het leger met deze zaak van doen, vraagt gij, geduldige lezer? Meer dan men op het eerste oog zou denken. In de jaren na de laatste wereldoorlog zijn taak, organisatie, uitrusting en methode der Koninklijke Landmacht in aanzienlijke mate verbreed, verdiept en gedifferentieerd, vergeleken met de toestanden voordien. Deze groeiprocessen gaan in het huidige tijdperk van opbouw nog steeds voort. Zij zullen ook in de toekomst wel niet zo spoedig tot stilstand komen, aangezien een levend lichaam blijft groeien en zich blijft vernieuwen.

Onder deze omstandigheden zijn talrijke nieuwe benamingen, termen en uitdrukkingen nodig voor allerhande begrippen van de meest uiteenlopende aard. De

onder ook de taalwetten vallen (voor zover zij bijv. betrekking hebben op het feit, dat naburige talen elkander beïnvloeden), gelden nooit zó maar, als bijv. de zwaartekracht. Zodra een taalgebruiker inzicht heeft in een proces, dat bezig is zich af te spelen, moet hij kiezen, willens of onwillens. Hij moet namelijk meedoen met dit proces, ofwel het welbewust weigeren. Tertium non datur. In elk der beide gevallen verandert hij de taal, en die verantwoordelijkheid draagt elk van ons voortdurend. Juist omdat men zich hieraan niet kan onttrekken — de spreker is geen beschouwend maar een handelend personage — dient men zich die verantwoordelijkheid bewust te worden, en ernaar te handelen (Stuiveling).

vaktaal voor de bevelvoering, de organisatie, de administratie, de instructie, het materieel, enz. moet aanzienlijk worden uitgebreid. Het zou kunnen zijn, dat de van vóór de oorlog overgeleverde terminologie in dit nieuwe en ruimere verband moet worden herzien.

Het is nodig, dat deze vaktaal nauwkeurig worde vastgesteld. Niet alleen voorkomt men hiermede begripsverwarring bij gedachtenwisseling, doch vooral zal dit de instructie, de administratie, het hanteren van het materieel ten goede komen, terwijl hiermee in het bijzonder een goede bevelvoering in oorlogstijd wordt bevorderd. Op het ogenblik willen wij echter vooral wijzen op het belang, dat dit heeft voor een goede instructie.

De jonge militair ziet zich bij zijn intrede in de militaire gemeenschap en tijdens zijn opleiding voor talloze verhoudingen, zaken en werkwijzen gesteld, welke óf geheel nieuw voor hem zijn óf wel afwijken van hetgeen hem uit het burgerleven bekend kan zijn. Het spreekt dus wel vanzelf, dat een weldoordachte, nauwkeurige en ondubbelzinnige terminologie onmisbaar is om de waarborg te verkrijgen, dat zich bij de man zo gemakkelijk mogelijk een nauwkeurige en ondubbelzinnige vorming van de juiste begrippen voltrekt. Deze laatste moeten bovendien zodanig zijn „ingeheid”, dat zij zelfs bij dienstplichtigen beklijven, wanneer dezen jarenlang met groot verlot zijn.

Voor al met het oog op het laatste is het duidelijk, dat in beginsel het laten insluipen en bezigen van buitenlandse benamingen, termen en uitdrukkingen moet worden afgekeurd. Zonder dat men zich aan puristische uitspattingen overgeeft, moet men ten aanzien van buitenlandse termen niet de weg van de minste weerstand volgen, die leidt tot het klakkeloos overnemen van een vreemd, dus in eerste aanleg nietszeggend woord. Immers, wat toch is het geval?

Allereerst hebben de buitenlandse militaire termen, die wij op ons pad ontmoeten, ook in de buitenlandse militaire vaktaal niet altijd bestaan. Zij zijn op een zeker ogenblik aangemaakt, toen zij nodig waren. Dit zelfde kunnen wij dus nu in het Nederlands doen. Wij Nederlanders plegen namelijk geheel te vergeten, dat de mogelijkheden hiertoe in onze taal — gelijk in elke cultuurtaal — schier onbegrensd zijn. Het is duidelijk, dat hierdoor tevens de dooddoener wordt ontzenuwd, waarmede gebruikers van vreemde termen zich gaarne verontschuldigen: „Dit woord is onvertaalbaar”. Rechtuit gezegd:

Onzin, in dier voege, dat niet het woord moet worden vertaald, doch dat voor het er mede bedoelde begrip een passend Nederlands woord moet worden gevonden. En dit is altijd mogelijk! Zodoende ontstaat toch een, zij het veelal zeer vrije, vertaling in de ruime zin van het woord.

Ten tweede zijn de buitenlandse naamgevingen verre van vlekkeloos, als men deze eens nader beziet uit een oogpunt van systematiek in haar eigen taal. Als men zich afvraagt: „Waarom heet iets in die en die taal nu zus, en niet zo?”, dan moet men meermalen met de beste wil van de wereld het antwoord schuldig blijven. Soms blijkt bij nader onderzoek, dat de naam onjuist of onzinnig is. Met andere woorden: ook in de buitenlandse nomenclaturen wordt er wel eens met de muts naar gegooid. Tweede reden om vreemde termen met een argwanend oog te beschouwen, en om bij vertaling vooral te grijpen naar het uit te drukken begrip.

In de derde plaats moeten wij wel in gedachten houden, dat slechts een zeer klein deel van ons volk en zeker van onze jeugdige dienstplichtigen de vreemde talen zodanig beheerst, dat het gebruik van vreemde termen soepel en zonder inspanning, vaagheid of verwarring zou kunnen leiden tot feilloze begripsopbouw. Trefzekerheid hierbij is alleen en uitsluitend gewaarborgd bij juist gebruik der moedertaal. Zo niet, dan bedriegen goed vertrouwen, luiheid of aanstellerij de zake-lijkheid. De onvermijdelijke en duurbetaalde gevolgen er van zijn: onvoldoende resultaten bij de opleiding, en overdracht van aanstellerij en denkluheid.

En ten slotte in de vierde, doch allerm minst in de laatste plaats moeten wij vaststellen, dat het leger een nimmer te onderschatten taak heeft ten aanzien van het voeden en onderhouden der nationale waarden. Hieronder neemt de moedertaal een eerste plaats in. Verscheidene buitenlandse legers, ook die van kleine landen, zijn zich hiervan duidelijk en levend bewust³⁾. De achterstand door onverschil-

3) Bijv. het Zweedse en het Zwitserse leger. Zweden heeft, hoewel het Zweeds een klein taalgebied omvat, vóór 1939 zijn militaire vaktaal op gezonde voet verzweedd. De Duits-Zwitserse militaire terminologie wijkt duidelijk af van de Duitse; zij is ter vervanging van vreemde uitdrukkingen door eigen woorden in dit kleine taalgebied in het leven geroepen. Ook de Nederlandse terminologie in het Belgische leger vertoont sprekende voorbeelden in dit opzicht.

ligheid, die in Nederland bestaat op het stuk van taalzorg, moge ons in het leger derhalve duidelijk voor ogen staan. Ons dunkt, dat wij hierbij wat meer overwegingen van taalzindelijkheid, van geestelijke hygiëne zouden moeten betrekken dan wij gewend zijn te doen. U bespeurt, geachte lezer, dat de arts het nimmer schijnt te kunnen stellen zonder een hygiënisch praatje. En toch is dit ook hier zo nodig! Wij zouden het allen verre beneden onze geestelijke stand achten om andermans oude en niet-passende kleren aan te trekken. En zouden wij dan wel zonder enig bedenken, te pas en te onpas, met andermans taalafleggetjes pronken? Dit moest toch onze eer te na komen! Vooral ons militairen, die zoveel waarde hechten (en terecht móéten hechten) aan verzorgde houding, uiterlijk voorkomen en omgangsvormen. Het is immers een der grondbeginselen van ons militaire denken, dat vorm en inhoud in een onverbreekelijke twee-eenheid zijn verbonden.

Nu zal men ons tegenwerpen, dat de samenwerking met strijdkrachten van andere nationaliteiten en dus met andere talen steeds nauwer wordt. Toch zal dit samengaan in het algemeen slechts tot uiting komen bij de staven der grotere eenheden. Het zal zelden een vermenging van troepen beneden het peil van InfDiv, InfBrig of InfRegt meebrengen, daar in het algemeen organisatorische, bevelstechnische en logistieke overwegingen zich hiertegen zouden verzetten. Derhalve zal de schakeling (met een uit het Engels overgenomen Frans leenwoord wonderlijkerwijze aangeduid als „li-ee-zn”) met buitenlandse troepeneenheden wel altijd blijven berusten bij staven, welker officieren de nodige kennis van vreemde talen bezitten. Goed begrip en vlotte samenwerking blijven dus gewaarborgd. Hieraan behoeven derhalve niet de hoge belangen der eigen taal en terminologie in de brede lagen van het leger te worden opgeofferd.

Indien wij nu overtuigd mochten zijn, dat de zorg voor onze moedertaal en voor een doeltreffende vaktaal in het leger de aandacht verdient, en dat wij er iets aan moeten doen, dan mogen wij wel bedenken (wij zullen zelf de eerste zijn om dit te zeggen), dat geliefhebber op dit gebied niet tot verantwoorde resultaten kan leiden. De standaardisering van het materieel is aan deskundigen opgedragen, wier inzicht en oordeel tot bindende beslissingen leiden. Zo zou ook de militaire vaktaal door deskundigen

moeten worden vastgesteld. Bij dezen mogen taalgeleerden, die bijv. als reserve-officier door en door thuis zijn in de militaire gemeenschap, niet onthrekken. Trots behoeft ons niet te weerhouden om van hun medewerking gebruik te maken. Ook elders vormt dit geen belemmering. Het is — om een voorbeeld te noemen — misschien niet algemeen bekend, dat de redactie van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde er al vele jaren geleden toe is overgegaan om een hoogleraar in de Nederlandse taal en letterkunde in haar midden op te nemen, ten einde waarborgen te scheppen, dat haar publicaties voldoen aan de eisen van goed Nederlands en een goede vaktaal. Dit was nodig, daar de schrijvers (toch gestudeerde lieden) op dit gebied veelal ernstig tekort schoten.

Zou eenmaal een goede, scherp-definiërende en ondubbelzinnige militaire terminologie zijn opgesteld, dan kan zij worden vastgelegd en omschreven in een militair woordenboek, overeenkomstig het bindende Amerikaanse voorschrift SR 320-5-1, Dictionary of United States Army Terms. Vergissen wij ons niet, dan bestaat hieraan grote behoefte, al was het maar om redenen van goede orde en discipline. Indien, na het lezen van het bovenstaande, deze behoefte thans door velen ook wordt gevoeld, zal het doel zijn bereikt, dat wij ons stelden.

Naschrift.

Nadat bovenstaand artikel was voltooid woonden wij op 19 Mei 1952 de inaugurele oratie bij van Prof Dr G. Stuiveling, hoogleraar „Taalbeheersing”. Kennis genomen hebbende van de inhoud dezer oratie meenden wij, dit artikel niet te mogen publiceren zonder het vooraf aan Prof Stuiveling ter inzage en beoordeling te hebben gegeven. De hoogleraar maakte enkele opmerkingen, o.a. van stilistische aard, en gaf een kleine beschouwing, welke als noot 2) in haar geheel werd ingelast.

Prof. Stuiveling besloot het antwoord, dat hij gaf, met het volgende: „Ten slotte nog dit: biedt het leger, in z'n tegenwoordige structuur en met z'n zeer lange diensttijd geen gelegenheid tot ernstige scholing in het gebruik van het Nederlands? Naar ik meen, heeft Rusland destijds in het leger het analfabetisme bestreden, en met succes; en momenteel doet Indonesië het, geloof ik, ook. Welke kansen heeft ons land hier, en dus welke verplichtingen t.a.v. de recruten?” K.